

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО СЛАВЯНСКО ЕЗИКОЗНАНИЕ**

Павлина Благоева Мартинова-Иванова

**ПРИЧАСТНИ И ДЕЕПРИЧАСТНИ КОНСТРУКЦИИ В
УКРАИНСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане
на образователна и научна степен „доктор“
професионално направление 2.1 филология,
„славянски езици (украински език)“

Научен ръководител:

доц. д-р Валентин Миланов Гешев

Научно жури:

доц. д-р Борис Анатолиевич Наймушин – рецензент

доц. д-р Албена Проданова Стаменова – рецензент

доц. д-р Валентин Миланов Гешев

проф. д-р Магдалена Костова Костова – Панайотова

доц. д-р Лучия Стефанова Антонова – Василева

София, 2013

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита пред научно жури от разширен катедрен съвет на Катедрата по Славянско езикознание към Факултет по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“ на 22.01.2013 г.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, статистика, изводи, заключение и библиография. Общият обем на изследването е 252 страници. Библиографията съдържа 40 заглавия.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 02.07.2013 г. от 11 часа в конферентна зала в Ректората на СУ „Св. Климент Охридски“.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Увод.....	5
Глава I. Предмет на изследване. Метод на анализ на преводните съответствия на украинските и българските причастни и деепричастни конструкции.....	12
1. Сегашно деятелно причастие.....	13
2. Минало деятелно причастие.....	15
3. Страдателно причастие.....	18
4. Предикативни форми на -но (-ено), -то	20
5. Остатъци от сегашно страдателно причастие.....	27
6. Деепричастия.....	31
7. Утвърждаване на българското сегашно деятелно причастие и деепричастието през XIX и началото на XX век.....	36
8. Взаимна заменяемост на българските причастия и деепричастието.....	38
9. За атрибутивната и полупредикативната функция на причастията.....	39
10. Адективизация на причастията в украинския и българския език.....	42
11. Образуване на страдателни причастия в украинския и българския език от непреходни глаголи.....	44
12. Метод на анализ на преводните съответствия на украинските и българските причастни и деепричастни конструкции и видове трансформации.....	46
Глава II. Видове преводни съответствия на украинските причастни и деепричастни конструкции от украинския художествен текст „В неделя	

рано билки брала“ на Олга Кобилянска на български език.....	49
А. Преводни съответствия на украинските деепричастни конструкции на български език.....	49
Б. Преводни съответствия на украинските причастни конструкции на български език.....	98
1. Преводни съответствия на украинските сегашни деятелни причастия на български език.....	98
2. Преводни съответствия на украинските минали деятелни причастия на български език.....	105
3. Преводни съответствия на украинските страдателни причастия на български език.....	110
4. Преводни съответствия на украинските страдателни причастия <i>пристроєний, пристроєна, пристроєні</i> на български език	129
5. Преводни съответствия на украинските страдателни причастия от непреходни глаголи на български език	135
6. Преводни съответствия на украинските предикативни форми на -но (-ено), -то на български език	139
Глава III. Видове преводни съответствия на българските причастни и деепричастни конструкции от българския художествен текст „Нощем с белите коне“ на Павел Вежинов на украински език.....	157
А. Преводни съответствия на българските причастни конструкции на украински език.....	157
1. Преводни съответствия на българските сегашни деятелни причастия на украински език.....	157
2. Преводни съответствия на българските минали свършени деятелни причастия на украински език.....	167

3. Преводни съответствия на българските минали страдателни причастия на украински език.....	179
4. Преводни съответствия на българските страдателни причастия от непреходни глаголи на украински език.....	202
5. Преводни съответствия на българските сегашни страдателни причастия (отглаголни прилагателни на -ем/-им) на украински език.....	209
6. Преводни съответствия на българските безлични форми на украински език	215
Б. Преводни съответствия на българските деепричастни конструкции на украински език.....	216
Статистика.....	219
Изводи.....	227
Заключение.....	244
Библиография.....	248

Увод

Предмет на изследване в настоящия дисертационен труд са причастните и деепричастните конструкции в украинския и българския език, като се прави съпоставка между тях в двата славянски езика от гледна точка на тяхното образуване, видове и употреба на граматичните им значения и синтактичните им функции. Посочва се формалната асиметрия между двата езика – в украинския език съществува и минало деепричастие, за разлика от българския, а от друга страна, към системата на причастията в украинския език се включват предикативните форми на **-но (-ено), -то**, каквито не съществуват в българския език, както и други важни сходства и различия между причастните и деепричастните конструкции в двата езика и тяхната употреба. Обект на изследване са два художествени текста, единият от които е на украински език – повестта на Олга Кобилянска „В неділю рано зілля копала“ (Київ, Веселка, 2000 р., перше видання, 1909 р.) с превод от Христо Ралев – „В неделя рано билки брала“ (София, Народна култура, 1981 г.), – а другият е на български език – романът на Павел Вежинов „Нощем с белите коне“ (София, Български писател, 1987 г., пето издание) с превод от Иван Билик – „Вночі білими кіньми“ (Київ, Дніпро, 1989 р.), като целта е да се направи съпоставителен анализ на употребените в двете произведения причастни и деепричастни конструкции с техния превод, съответно на български и на украински език. По този начин се проследяват различните видове преводни съответствия на разглежданите форми. За постигане на поставената цел настоящата дисертация предлага класификация на типовете преводни съответствия от синтактична и морфологична гледна точка. По отношение на въпроса за формалната асиметрия между двата езика: наличието на една подкатегория в повече (минало деепричастие) в украински език – тази асиметрия предполага избор на различни преводачески стратегии въз основа на семантиката на

украинското минало деепричастие, обозначаващо в зависимост от контекста предходност, следходност или едновременност. Преводите служат, за да покажат, първо, дали разглежданите форми си съответстват при превода на другия език, тъй като това са форми, съществуващи и в двата езика (с изключение на украинското минало деепричастие и украинските предикативни форми), или са представени по по-различен начин. Според изискванията на българската книжовна стилистика употребата на сегашни деятелни причастия и деепричастия се избягва. За да спазват тези изисквания, преводачите търсят различни модели за превод на тези конструкции от чуждия език на български.

Освен да проследи видовете преводни съответствия на причастните и деепричастните конструкции, дисертацията има за цел също така да установи честотата на употреба на тези конструкции в двата разглеждани текста.

Изборът да бъдат изследвани именно художествени произведения е продиктуван от това, че езикът на художествените творби е много по-богат като лексика, в този тип текстове има повече описателност и динамика, разнообразна тематика. Художественият текст се характеризира с по-голяма изразителност и емоционалност, което предполага използването на различни езикови средства, синтаксисът е много по-разнообразен, употребяват се повече сложни изречения, конструкции с обособени части. Тъй като обект на изследване тук са два славянски оригинала и два славянски превода, методът, който ще използваме при анализа на преводните съответствия на украинските и българските причастни и деепричастни конструкции, е този на структурно-съпоставителната лингвистика, защото представителите на руската структуралистска школа правят анализи на преводи от или на славянски езици.

В първа глава на дисертацията *Предмет на изследване. Метод на анализ на преводните съответствия на украинските и българските причастни и деепричастни конструкции* се представят причастните и деепричастните конструкции, първо, в украинския език, според украинската академична граматика (Морфологія 1969), а, после, в българския език, според *Граматика на българския книжовен език* на Стоян Стоянов (1980), който излага същите свои идеи и в тритомната академична граматика – *Граматика на съвременния български книжовен език* (ГСБКЕ 1983) – като един от нейните съавтори. Включени са мнения също на други учени, изследователи, които разглеждат различни въпроси, свързани с украинските и българските причастия и деепричастия. Настоящото изследване представя също така образуването и употребата на украинските предикативни форми на **-но (-ено), -то**, като в изложението се посочват близки до украинските предикативни форми конструкции в българския език. В тази глава се обръща внимание и на въпроса за адективизацията на причастията в украинския и българския език, за образуването на страдателни причастия от непреходни глаголи в двата езика, за функциите на причастията в изречението. Тук се посочва и методът, който се използва при анализа на преводните съответствия на украинските и българските причастни и деепричастни конструкции.

Във втора глава *Видове преводни съответствия на украинските причастни и деепричастни конструкции от украинския художествен текст „В неделя рано билки брала“ на Олга Кобилянска на български език* се изследват различните преводни съответствия на украинските причастни и деепричастни форми, употребени в оригинала на произведението на Олга Кобилянска, на български език. На първо място се представят типовете съответствия на украинските сегашни и минали деепричастия, защото техният брой в текста е доста голям. При всеки един

вид преводни съответствия се посочва броят примери, в които е използван един или друг тип превод. Целта е да се установят тенденции в техниките на превод на тези конструкции от украински на български език. Следват видовете преводни съответствия на украинските причастни конструкции, като тук се включват сегашните деятелни причастия, миналите деятелни причастия, страдателните причастия, които са във функцията на обикновени или обособени съгласувани определения. В един пример се представя употреба на украинско страдателно причастие в състава на сказуемото, за да се покаже и важната предикативна роля на причастието. Към страдателните причастия се включват случаи, в които страдателните причастия са образувани от непреходни глаголи, и се проследяват техните съответствия в българския език. Анализира се и един пример, в който е употребено субстантивирано украинско страдателно причастие. Следват предикативните форми на **-но**, **(-ено)**, **-то**, използвани в украинското произведение, и техните преводни съответствия.

В трета глава ***Видове преводни съответствия на българските причастни и деепричастни конструкции от българския художествен текст „Нощем с белите коне“ на Павел Вежинов на украински език*** се разглеждат различните съответствия на българските причастни и деепричастни форми, употребени в романа на Павел Вежинов, на украински език. На първо място се представят видовете преводни съответствия на българските причастия – сегашно деятелно причастие, минало свършено деятелно причастие, минало страдателно причастие, като към страдателното причастие се добавят и форми на минало страдателно причастие, които са по произход само от непреходни глаголи. Описват се примери на употреба на някогашното сегашно страдателно причастие, което в съвременния български език е преминало към класа на прилагателните имена. Тук се изследва и един пример на субстантивирана

употреба на българско сегашно деятелно причастие. След подробното представяне на украинските съответствия на българските причастия се представят и видовете преводни еквиваленти на българските деепричастия на украински език.

Статистиката е разделена на две части. В първата част на статистиката се посочва количеството употребени причастия и деепричастия в двата оригинала. Втората част от статистиката представя видовете преводни съответствия на украинските причастни и деепричастни форми на български език и на българските причастни и деепричастни форми на украински език и броя примери, в които тези преводни съответствия са използвани.

Според анализирания материал **количеството на употребените украински причастни и деепричастни конструкции в произведението „В неделя рано билки брала“ на Олга Кобилянска е следното:** украинско сегашно деепричастие (321 форми), украинско минало деепричастие от свършен вид (278 форми), украинско минало деепричастие от несвършен вид (5 форми), украинско сегашно деятелно причастие (16 форми), украинско минало деятелно причастие (17 форми), украинско страдателно причастие (265 форми), украински предикативни форми на **-но (-ено)** – 26 форми.

Украинските причастни и деепричастни конструкции имат следните **видове преводни съответствия** на български език: **украинско сегашно деепричастие** – с лични глаголни форми в неподчинени изречения: в имперфект (88 примера), в аорист (41 примера), в сегашно време (6 примера), в минало предварително време (2 примера), с подчинени изречения с глаголи в различни времена (101 примера), с наречие (17 примера), с минало свършено деятелно причастие (10 примера), без превод (9 примера), с предложно-именно съчетание (11 примера), с да-

конструкция (10 примера), със съставно глаголно сказуемо (9 примера), с минало страдателно причастие (8 примера), с израз (4 примера), със сегашно деятелно причастие (2 примера), с българско деепричастие (1 пример), с прилагателно име (1 пример), с предлог (1 пример); **украинско минало деепричастие от свършен вид** – с лични глаголни форми в неподчинени изречения: в аорист (100 примера), в имперфект (12 примера), в сегашно време (3 примера), в минало предварително време (5 примера), в минало неопределено време (5 примера), в бъдеще време (5 примера), с подчинени изречения с глаголи в различни времена (89 примера), с минало свършено деятелно причастие (19 примера), с минало страдателно причастие (11 примера), без превод (10 примера), с предложно-именно съчетание (6 примера), с наречие (2 примера), с да-конструкция (2 примера), със съставно глаголно сказуемо (2 примера), с израз (2 примера), със сказуемо определение (2 примера), с глаголна форма за повелително наклонение (2 примера), със съставно именно сказуемо (1 пример); **украинско минало деепричастие от несвършен вид** – с подчинено изречение (4 примера), с прилагателно име (1 пример); **украинско сегашно деятелно причастие** – с българско сегашно деятелно причастие (7 примера), с прилагателно име (3 примера), с наречие (2 примера), с деепричастие (1 пример), с подчинено изречение (1 пример), с лична глаголна форма за сегашно време (1 пример), с предлог (1 пример); **украинско минало деятелно причастие** – с българско минало свършено деятелно причастие (9 примера), с израз (3 примера), с минало страдателно причастие (2 примера), с прилагателно име (1 пример), със съществително име (1 пример), с наречие (1 пример); **украинско страдателно причастие** – с българско минало страдателно причастие (180 примера), с прилагателно име (33 примера), с лични глаголни форми в неподчинени изречения: в имперфект (3 примера), в сегашно време (3 примера), в аорист (2 примера), в минало предварително време (2 примера), с минало

свършено деятелно причастие (11 примера), без превод (6 примера), с израз (5 примера), с причастно-страдателна форма (5 примера), със сказуемно определение (4 примера), с подчинено изречение (3 примера), с наречие (2 примера), със съществително име (2 примера), с предлог (3 примера), с конструкция от показателно местоимение и прилагателно име (1 пример); **украинска предикативна форма на -но (-ено)** – с лична глаголна форма за аорист (4 примера), с лична глаголна форма за минало неопределено време (4 примера), с лична глаголна форма за имперфект (1 пример), с безлична конструкция (4 примера), със страдателна глаголна форма за имперфект (1 пример), с преизказна безлична конструкция (1 пример), с вметнат израз (2 примера), със съществително име (2 примера), без превод (2 примера), с причастно-страдателна форма (1 пример), с отрицателна преизказна безлична форма (1 пример), с преизказна причастно-страдателна форма (1 пример), с конструкция от екзистенциален безличен глагол и минало страдателно причастие (1 пример), с минало страдателно причастие (1 пример).

Количеството на употребените български причастни и деепричастни конструкции в произведението „Нощем с белите коне“ на Павел Вежинов е следното: българско сегашно деятелно причастие (71 форми), българско минало свършено деятелно причастие (193 форми), българско минало страдателно причастие (816 форми), българско сегашно страдателно причастие (отглаголно прилагателно на -ем/-им) (34 форми), българско деепричастие (7 форми), български безлични форми (2 форми).

Българските причастни и деепричастни конструкции имат следните **видове преводни съответствия** на украински език: **българско сегашно деятелно причастие** – с прилагателно име (27 примера), без превод (16 примера), с украинско сегашно деятелно причастие (8 примера), с лични глаголни форми в неподчинени изречения: в минало време (4 примера), в сегашно време (1 пример), с израз (5 примера), със съществително име (4

примера), със страдателно причастие (3 примера), с подчинено изречение с глагол в минало време (2 примера), със съставно именно сказуемо (1 пример); **българско минало свършено деятелно причастие** – с украинско минало деятелно причастие (55 примера), с прилагателно име (48 примера), със страдателно причастие (23 примера), без превод – 23 примера, с лични глаголни форми в неподчинени изречения: в минало време (15 примера), в сегашно време (1 пример), с минало деепричастие от свършен вид (7 примера), с подчинени изречения с глаголи в различни времена (7 примера), с израз (7 примера), с наречие (3 примера), със сегашно деепричастие (1 пример), с местоимение (1 пример), със съставно именно сказуемо (2 примера), с фразеологична единица (1 пример); **българско минало страдателно причастие** – с украинско страдателно причастие (348 примера), без превод (131 примера), с прилагателно име (111 примера), с израз (42 примера), с лични глаголни форми в неподчинени изречения: в минало време (34 примера), в сегашно време (2 примера), в бъдеще време (1 пример), с подчинени изречения с глаголи в различни времена (32 примера), с минало деепричастие от свършен вид (30 примера), с минало свършено деятелно причастие (21 примера), със сегашно деепричастие (14 примера), с предложно-именно съчетание (14 примера), със съставно именно сказуемо (11 примера), с наречие (12 примера), с предикативна форма на **-но** (4 примера), със съставно глаголно сказуемо (3 примера), с местоимение (3 примера), със съчинено изречение (2 примера), с безличен глагол (1 пример), с инфинитивна форма (1 пример); **българско сегашно страдателно причастие (отглаголно прилагателно на -ем/-им)** – с прилагателно име (20 примера), без превод (5 примера), със съставно именно сказуемо (3 примера), със страдателно причастие (2 примера), с наречие (1 пример), с израз (1 пример), с местоимение (1 пример), с противоположен предлог (1 пример); **българско деепричастие** – с украинско сегашно деепричастие (5

примера), с подчинено изречение (1 пример), без превод (1 пример); **български безлични форми** – със сегашно деепричастие (2 примера).

Изводи

1. Украинско-български съответствия

Като преводни съответствия на украинските деепричастни конструкции преобладават личните форми на глаголите в различните времена. Това е така, вероятно защото личните глаголни форми са най-буквалният превод на украинските сегашни и минали деепричастия. Тази причина е езиково-структурна. Поради формалната асиметрия между двата езика – наличието на една подкатегория в повече (минало деепричастие) в украински език – преводачът често избира този вид преводни съответствия, за да предаде семантиката на украинското минало деепричастие, обозначаващо в зависимост от контекста предходност, следходност или едновременност. От друга страна, законите на българската стилистика изискват (препоръчват) дори и деепричастията да не се употребяват често. Втората причина може да се определи като стилистична.

Чрез употребата на лични глаголни форми при превода деепричастното действие престава да бъде второстепенно и синтактично изравнява по ранг двете действия. Преводът на деепричастията с лични глаголни форми създава особен вид впечатление за гладкост на фона на релефността на украинските изречения, в които има деепричастия. Впечатлението за такава релефност се дължи на неравнопоставеността на деепричастната и на личната глаголна форма в украинския текст. Деепричастията представляват второстепенна, допълнителна предикация, а личните глаголни форми, с които се превеждат, са главна предикация.

Тоест по такъв начин става промяна в йерархията на предикатите – зависимата предикация се превръща в главна.

Интересен е фактът, че с лични глаголни форми за имперфект са преведени много повече форми на украински сегашни деепричастия, отколкото на минали деепричастия, и че с лични глаголни форми за аорист са преведени повече форми на украински минали деепричастия, отколкото на сегашни деепричастия, което се дължи на взаимодействието на времевата и видовата семантика в съответните деепричастия и в личните глаголни форми. Украинските сегашни деепричастия са от несвършен вид и затова обичайно се превеждат с лични глаголни форми за имперфект (имперфектът изразява едновременност, както и сегашното деепричастие), а украинските минали деепричастия са предимно от свършен вид (и изразяват предходност) и затова при превода им срещаме по-често лични глаголни форми за аорист.

След личните форми на глаголите като често използвани преводни еквиваленти на украинските деепричастия се явяват подчинените обстоятелствени изречения. Въпреки че подчинените изречения предполагат по-голяма описателност, преводачите често си служат с тях, за да изяснят обстоятелствената функция на украинските деепричастни конструкции и за да избегнат употребата на български деепричастия при превода.

Интересни са също така случаите, в които българските минали страдателни и минали свършени деятелни причастия са използвани като съответствия на украинските деепричастия, като поясняват тяхната обстоятелствено-определителна роля. Този вид преводни еквиваленти имат функция на определения и отново представляват удачен начин за избягването на деепричастни форми в българския превод.

Въпреки че българският език като система не притежава минало деепричастие, а само сегашно деепричастие, оказва се, че при избора на

съответната конструкция преводачът използва едни и същи стратегии на превод на украинските сегашни и минали деепричастия. Това вероятно се дължи на факта, че и двата типа деепричастия имат едни и същи роли, например, при превода могат да служат като обстоятелствени пояснения, които изясняват начина, времето, целта, причината на действието.

Също така украинските сегашни и минали деепричастия при превода на български език губят своето категориално значение на второстепенни действия, не изразяват нито предварителност, нито едновременност спрямо главното действие, когато са преведени с предложно-именни съчетания, с прилагателни имена или с *да*-конструкции.

Всички видове украински причастия на първо място в най-голям брой примери са преведени със съответните български причастия. Този факт се дължи предимно на това, че причастията в двата езика си приличат по своето значение и употреба, синтактичната им роля е еднаква и затова най-лесно би било в превода да се употреби същата форма, която е и в оригинала.

В известен брой примери украинските страдателни причастия са предадени на български език с минали свършени деятелни причастия (*підсунені брови* → *извила вежди*), както и обратно, украински минали деятелни причастия са преведени с български минали страдателни причастия (*посмутніла душа* → *опечалена душа*). При този тип превод се променя залогът на причастието.

Различните видове украински причастия имат като преводни еквиваленти също прилагателни имена (*остерігаючий голос* → *предупредителен глас*), които са най-близки по значение и по функции до тях, съществителни имена (з *переляканими очима* → с *уплаха в очите*), наречия (*своє побіліле, мов замертвіле лице* → *мъртвеишки побелялото си лице*). В такива случаи много често е налице превръщане на една част на речта в друга, като се запазва близостта в лексикалното значение.

Преводачите използват такива части на речта, защото търсят най-подходящото съответствие в случая, което да предаде значението на украинското причастие. Това е начин също така да се избягват повторенията в преводния текст.

Украинските страдателни причастия се превеждат и с лични глаголни форми за имперфект, сегашно време, аорист и минало предварително време. Формите за имперфект и сегашно време са повече от формите за аорист и минало предварително време. Стигаме до извода, че украинското страдателно причастие, което изразява резултат, се превежда по-често с лични глаголни форми за такива времена, които не са резултативни, отколкото с такива, които са.

В изследвания украински оригинал страдателните причастия, които са преведени с подчинени изречения, не са обособени (*покинені свої шатра* → *катуна, който беше напуснал*). Това е вид синтактична трансформация, защото причастието е част от именната група, която представлява словосъчетание, превърнато в превода в подчинено изречение.

Интересен е въпросът как граматичните категории на украинските предикативни форми на **-но (-ено)**, **-то** – а именно тяхната безподложност (безличност) и преходност се предават при превода на език като българския, в който такива форми отсъстват, т.е. имаме типичен пример за езикова асиметрия. В няколко примера се среща превод с безлични конструкции на български език (*суджено* → *е отредено*), в които няма изразен извършител, което съответства на безподложността на украинските предикативни форми. Съществуват и примери, в които като преводни съответствия на разглежданите украински предикативни форми са употребени български лични глаголни форми, участващи в състава на неопределено-лични изречения, а те по значение са близки до безличните изречения. Преводът чрез български страдателни конструкции (*оповідано*

→ *се разказваха*) или с минало страдателно причастие и с неизразен извършител отразява, от своя страна, както безподложността, така и преходността на глагола в украинските конструкции, като украинско пряко допълнение става подлог в българска конструкция. Украинските предикативни форми имат резултативно значение, а такова значение е изразено и в повечето от примерите, в които при превода на български език се появява лична глаголна форма в минало неопределено време или лична глаголна форма в аорист, минало страдателно причастие, причастно-страдателна форма, преизказна причастно-страдателна форма, безлична конструкция. Значението за безличност на украинските предикативни форми се запазва и при превода им с екзистенциален безличен глагол.

В българския език има близки до украинските предикативни форми на **-но (-ено)**, **-то** безлични форми, които изпълняват също предикативна функция и служат за образуване на безлични изречения. Но тези безлични конструкции в българския език се образуват от формата на страдателното причастие за ср. р. ед. ч. и спомагателния глагол за 3 л. ед. ч. Освен това те могат да се образуват от преходни и непреходни глаголи, докато в украинския език – само от преходни. В българския език при тях не се употребява пряко допълнение, а в украинския употребата на пряко допълнение е задължителна.

2. Българско-украински съответствия

По отношение на видовете и броя на използваните преводни съответствия на българските причастия се оказва, че украинските страдателни причастия, украинските минали деятелни причастия и украинските прилагателни имена се употребяват най-често като еквивалент при превода. От една страна, нормално е един вид причастия да се превеждат със същия вид причастия (*крачещо лале* → *крокующий тюльпан*), които са и със същото лексикално значение, това е техният

буквален превод. По този начин в преводния текст не се променя и синтактичната функция на причастията, която са имали в текста на оригинала, а също така не се изменя и залогът. Но от друга страна, в разглеждания текст има случаи, в които страдателно причастие се превежда с деятелно (*изпотеното си лице* → *спітніле обличчя*) или, обратно – деятелно причастие се превежда със страдателно (*пламналиите си крака* → *натомлені ноги*), което довежда до промяна на залога, а понякога съответните форми са и с различно лексикално значение. Преводачът избира подобен тип превод, за да предаде най-точно значението на използваната от автора форма. В езика на превода може и да не съществува форма от същия залог или със същото лексикално значение. В други случаи се превеждат деятелни форми със страдателни, защото единият глагол е непреходен, а другият е преходен. Категорията залог и категорията преходност се отразяват при предаването на значението на българските причастия на украински език.

Прилагателните имена са на първо място като тип превод на българските сегашни деятелни причастия (*блестящ учен* → *чудовий вчений*), на второ място са при превода на българските минали свършени деятелни причастия (*овехтели мебели* → *старі шафи та столи*) и на трето място се появяват като съответствия на българските минали страдателни причастия (*оголените корени* → *голе коріння*). При този тип превод има превръщане на една част на речта в друга част на речта (с изключение на някогашните сегашни страдателни причастия, които са преминали изцяло в класа на прилагателните имена), но общото е синтактичната роля, която изпълняват причастията от оригинала и прилагателните имена в превода. Те се използват много по-често като необособени съгласувани определения. Причастията се доближават по значение до прилагателните имена, защото имат способността да се адективизират.

Често българските страдателни причастия са превърнати при превода в украински лични глаголни форми (*с вледенено сърце* → *й серце його розірветься*), което също довежда до смяна на залога от страдателен в деятелен. Личните глаголни форми за минало време са много повече като преводни съответствия, в сравнение с личните глаголни форми за сегашно време, защото в текста разказът протича в минало време. За да предаде на украински език значението на българските минали свършени деятелни причастия преводачът също използва много лични глаголни форми, като и тук формите за минало време надвишават броя на формите за сегашно време. Нормално е минали страдателни и минали деятелни причастия да са преобразувани в лични глаголни форми, които са в същото време, така че тук можем да отбележим, че категорията време оказва своето значение. Сегашните деятелни причастия значително по-рядко имат като съответствия лични глаголни форми, но и при тях преобладават тези в минало време, защото разказът е като цяло в минало време.

Освен споменатите досега категории залог, време и преходност/непреходност на глагола, които имат значение при превода на българските причастия на украински език, важно значение има и категорията вид на глагола. В българския текст има случаи, при които е употребено минало страдателно причастие, което е от свършен вид и показва резултат, докато в украинския текст е използвано сегашно деепричастие, което е от несвършен вид и представя процес, действие, което не е завършено (*разположен на креслото* → *сидячи в кріслі*). Изразява се значение за резултативност в оригинала и значение за процесуалност при превода.

В разглеждания текст по-рядко българските обособени причастия са преведени с подчинени изречения. Обособените части са близки и по значение и по функции до простото изречение в състава на сложното, затова и тук срещаме подобен тип превод.

Съществуват примери, в които с украинско минало деепричастие от свършен вид преводачът предава смисъла на българските минали страдателни причастия (*подпрени нехайно на лъскавите си саби → недбало **поспиравши** на ефеси шабелъ*), като повечето български страдателни причастия са в обособена употреба, но има и няколко необособени. С помощта на украинското минало деепричастие се предава значението на българските страдателни причастия на определения и на обстоятелства. Обособените български минали свършени деятелни причастия в няколко примера също имат като преводни съответствия украински минали деепричастия от свършен вид. С тези деепричастни форми преводачът успява да предаде обстоятелственото значение на обособените минали свършени деятелни причастия. Важно е също да отбележим тук свършения вид и на причастието от оригиналния текст, и на деепричастието в превода. Българските минали страдателни и минали свършени деятелни причастия са резултативни, а украинското минало деепричастие от свършен вид има значение за предходност, каквото значение в много случаи има и българското минало свършено деятелно причастие, по отношение на главното действие и също представя завършено, резултативно действие.

Прави впечатление, че изпускането на превода е на второ място при българските сегашни деятелни причастия и българските минали страдателни причастия. Това се случва, може би защото няма подходящо преводно съответствие в случая или защото значението не би се изгубило, ако определена форма не е предадена при превода на другия език. Изпускането на превода е все пак преводаческо решение.

Като преводни съответствия на българските причастни форми се използват още наречия (*с **помрачено** сърце → **похмуро***), предложно-именни съчетания (*застрашено → **під загрозою***), съставно именно сказуемо (*смаяна → **була вражена***), местоимения (*побеснелият **шофьор***

→ *той шоферюга*), различни изрази (*обезсърчени* → *доведені до розпачу*) и др. Тези видове съответствия разнообразяват стила при превода, избягва се натрупването на определени видове причастия.

Някогашното сегашно страдателно причастие, преминало в класа на прилагателните имена в съвременния български език, е преведено най-вече с украински прилагателни имена и изразява някакъв постоянен признак (*забележима иронична нотка* → *помітна іронічна нотка*) и само в два от случаите – с украинско страдателно причастие (*видими* → *розчинені*).

Деепричастията в текста на Павел Вежинов се употребяват рядко. От малкото на брой използвани български деепричастия в оригинала най-много форми преводачът е предал с украински сегашни деепричастия (*изхождайки* → *виходячи*), а това е най-точното съответствие в случая, като по този начин се запазва значението за едновременност, а също така и значението за продължителност, изразено чрез формите на несвършения вид на българското и на украинското деепричастие.

В много от случаите преводните съответствия на различните видове украински и български причастия са еднакви.

И в украинския, и в българския език образуваните страдателни причастия от непреходни глаголи се адективизират, като изпълняват синтактична функция на съгласувано определение, обособено или необособено. За причастията е характерна засилена предикативност и засилена атрибутивност. В обособени части на изречението, причастията изпълняват полупредикативна функция, те са равнозначни на сказуеми в прости изречения в състава на сложното и затова лесно и често се превеждат именно така. Засилената атрибутивност на причастията изпъква особено когато на български са членувани и следователно са органична част от именната група.

Разгледаните страдателни причастия от непреходни глаголи в двата художествени текста си приличат от семантична гледна точка – те

изразяват някакво душевно или физическо състояние, показват различни чувства, т.е. те принадлежат към семантичната (а в някои езици и формално обособената) група на афективните глаголи. Среща се и употреба на еднакви по произход форми в двата езика – напр. *усмихната*, *усміхнена*.

Като преводни съответствия на украинските и на българските страдателни причастия, образувани само от непреходни глаголи, се използват най-често също страдателни причастия, съответно български и украински, като в някои от случаите те са образувани от глаголи, които са по произход преходно-непреходни, а по-рядко са само непреходни или само преходни. Известното съвпадение – и по значение, и отчасти по форма (и семантично, и отчасти морфологично) – на непреходните глаголи, които образуват формално страдателни причастия в двата езика, се дължи на близкото им родство и на относителната архаичност на глаголната им морфология.

3. Честота на употреба

Украинските деепричастия са сред най-често използваните форми в текста „В неделя рано билки брала“ на Олга Кобилянска. Техният брой е общо 604. Този голям брой показва, че украинските автори използват деепричастия като обичайна форма, с която предават второстепенни действия и различни обстоятелствени значения, а също така разнообразяват стила на произведенията.

След деепричастията на второ място по честота на употреба са украинските страдателни причастия. Авторите използват много такива причастия, защото те имат ярко резултативно значение и най-лесно се адективизират, като служат като необособени или обособени съгласувани определения.

Следват украинските предикативни форми на **-но**, които произхождат от страдателното причастие и с помощта на които се образуват безлични изречения. Може би именно това, че по произход са от страдателното причастие, ги нарежда на следващо място по честота на използване. Но за разлика от страдателното причастие, тези форми имат само предикативна функция.

Изследването показва, че украинските сегашни и минали деятелни причастия са по-малко продуктивна категория (за разлика от украинските сегашни и минали деепричастия) в украинската книжовно-езикова практика. Миналите деятелни причастия в разглеждания текст не са употребени като обособени. Сегашните деятелни причастия също се използват много по-често като необособени, като само в един случай такова причастие има обособена употреба. Функциите на украинските деепричастия и деятелни причастия са относително разпределени: деепричастията участват в обособени конструкции, а деятелните причастия – в необособени. Украинските сегашни и минали деятелни причастия са с почти еднаква употреба в разглеждания текст. Но в сравнение с украинските страдателни причастия, както и в сравнение с българските деятелни причастия, тези два вида причастия се употребяват в много по-малко на брой примери. Украинските деятелни причастия също се адективизират, но сегашно деятелно причастие изразява процесуалност на признака, а миналото деятелно причастие запазва глаголността си и затова тези два вида причастие не се използват толкова често в ролята си на определения, колкото страдателните.

Българското сегашно деятелно причастие и деепричастието са рядко, но и приблизително еднакво употребявани като преводни съответствия на украинските деятелни причастни и деепричастни форми, докато в украинския книжовен език има голяма асиметрия в употребата на деепричастия и деятелни причастия. Първите се употребяват

несъизмеримо по-често от вторите. Тази преводаческа стратегия – да се избягват деепричастните форми – е предизвикана от изискванията на нормативната стилистика, които обаче не са съвсем съответни на съвременната речева практика, а не от невъзможността на съвременните български деепричастия да изразяват съответния смисъл.

Броят на българските минали страдателни причастия, употребени като определения – обособени или необособени – в текста на Павел Вежинов „Нощем с белите коне“, е най-голям. Тук влизат и страдателните причастия, образувани от непреходни глаголи, които имат същата функция. Това огромно количество на страдателните причастия показва, че те са предпочитана форма от авторите, тъй като по принцип служат като определения и най-лесно преминават в прилагателни имена.

В украинския и в българския език се образуват страдателни причастия от непреходни глаголи, но те са с по-малка честота на употреба. В произведението „Нощем с белите коне“ техният брой е общо 16, а в произведението „В неделя рано билки брала“ – 9.

На второ място като количество са българските минали свършени деятелни причастия, които също имат атрибутивна роля.

Следват като брой българските сегашни деятелни причастия, които са доста по-малко в сравнение с използваните български минали деятелни и минали страдателни причастия, но като вземем предвид стилистичните изисквания в българския език да не се употребяват често сегашни деятелни причастия, можем да отчетем, че в това художествено произведение те не са малко на брой.

По-честата употреба на деятелни причастия в българския оригинал в известен смисъл компенсира рядката употреба на деепричастия.

Някогашните сегашни страдателни причастия, а сега отглаголни прилагателни на *-ем/-им*, не са употребени толкова често, но все пак трябва

да отбележим, че Павел Вежинов обича да използва този вид прилагателни в тяхната атрибутивна роля.

Деепричастията се срещат изключително рядко, те не са от формите, които авторът предпочита, което вероятно се дължи или на стилистичните изисквания, които съществуват по времето на създаване на творбата, или това е личният индивидуален стил на писателя.

В разглеждания текст откриваме две безлични форми, образувани от формата на страдателното причастие, които са част от вметнат израз.

Като направим съпоставка между броя употребени украински деепричастия в оригинала на повестта „В неделя рано билки брала“ на Олга Кобилянска и броя употребени български деепричастия в оригинала на романа „Нощем с белите коне“ на Павел Вежинов, можем да стигнем до извода, че честотата на използване на този вид форми в двата езика съществено се различава. В украинския текст формите са общо 604, а в българския текст – 7. От друга страна, от преводите на двете произведения също личи, че в украинския език тези форми се предпочитат, за разлика от българския. В българския превод съществува само една единствена деепричастна форма, която е превод на украинско сегашно деепричастие. Докато деепричастията в българския оригинал, макар и да са малко на брой, се превеждат в най-много случаи със съответните им украински сегашни деепричастия.

На базата на изследваните текстове стигаме до извода, че в украинския език има добре развита употреба на деепричастия, а в българския език има относително добре развита употреба на деятелни причастия.

Прилика между украинския и българския език се открива в това, че в оригиналите на произведенията има доста на брой форми на страдателни причастия и те се срещат много по-често в сравнение с деятелните.

Заклучението обобщава направените изводи от изследването на преводните съответствия на украинските и българските причастни и деепричастни конструкции и честотата на употреба на тези форми в двата художествени текста. Изказва се мнението, че в други текстове и в бъдещи изследвания най-вероятно тази честота на използване на причастията и деепричастията би могла да остане същата или да варира в някакви граници, но не би се променила съществено. Посочва се също, че разглеждането и на други произведения в бъдеще би могло да доуточни въпроса доколко личният стил би променил картината на преводните съответствия.

Дисертационният труд завършва с информация за източниците, от които е ексцерпиран материалът за изследване, и **Библиография**, която включва 40 заглавия.

Приносни моменти на дисертационния труд:

1. Това е първата съпоставка между украинските и българските причастни и деепричастни конструкции.
2. Представени са разнообразните преводни съответствия на причастните и деепричастните конструкции при превода им от украински на български език, и съответно – от български на украински език, на базата на две художествени произведения и техните преводи.
3. Установени са причините за появата на различните видове преводни съответствия: това е, от една страна, междуезиковата асиметрия (липсата в българския език на минало деепричастие), а от друга страна, това са стилистичните изисквания за избягване употребата на българското деепричастие, които се отразяват върху индивидуалния стил на преводача.
4. Установени са определени тенденции в честотата на употреба на причастните и деепричастните форми в двата езика въз основа на анализиранияте художествени текстове и техните преводи, като отчетливо се откроява асиметрията между украинския и българския език по отношение на използването на деепричастията, които в украинския език се употребяват неограничено, имат важна синтактична и стилистична роля и не са взаимозаменяеми с деятелните причастия.
5. Установена е, от друга страна, по-честата употреба на деятелни причастия в българския език в сравнение с украинския, която в известен смисъл компенсира рядката употреба на деепричастия в българския език.

6. Установени са общи черти и различия между формално страдателните причастия от непреходни глаголи и между безличните форми, произлизащи от страдателни причастия, в двата езика.

Списък на публикациите по темата на дисертационния труд

Функционални еквиваленти на украинските сегашни и минали деепричастия при превода им на български език – В: алм. Българска украинистика, № 1. <http://www.bgukrainistika.com/>

Украинските предикативни форми на -но (-ено), -то и техните български съответствия – В: Време и история в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения 19-21 април 2012. Т. I. Езикознание. Съст. Ани Бурова, Цветанка Аврамова и кол. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012, с. 28-34. ISBN 978-954-07-3457-6.

Миналите страдателни причастия от непреходни глаголи в украинския и българския език – В: алм. Българска украинистика, № 2. <http://www.bgukrainistika.com/>